

УДК 811.162,2/.111'37

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ СЕРЦЕ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

кандидат педагогічних наук, Лисенко Л.О.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені
Володимира Винниченка, Україна, м. Кіровоград

Проведений контрастивний аналіз фразеологізмів з компонентом «серце» в українській та англійській мовах показує, що вони відіграють першочергову роль у формуванні фразеологічного значення, оскільки виступають у ролі мотивуючого компонента семантики аналізованих фразеологізмів. Визначається ступінь співвідношення семантики одиниць. Наголошується на чинниках, що беруть участь у розвитку аналізованих фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологізм, контрастивний аналіз, семантика, лексичне значення, функціональний аспект, порівняльне вивчення, лінгвокультурологічний аспект.

Лысенко Л.А. Фразеологические единицы с компонентом сердце в украинской и английской языковых картинах мира/ Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченка, Украина, Кировоград

Проведенный контрастивный анализ фразеологизмов с компонентом «сердце» в украинском и английском языках показывает, что они играют первоочередную роль в формировании фразеологического значения, поскольку выступают в роли мотивирующего компонента семантики анализируемых фразеологизмов. Определяется степень соотношения семантики

единиц. Отмечается на факторах, которые участвуют в развитии анализируемых фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизм, контрастивный анализ, семантика, лексическое значение, функциональный аспект, сравнительное изучение, лингвокультурологический аспект.

PhD in Pedagogics, Lysenko L.O. Phraseological units with the component heart in Ukrainian and English linguistic worldimage. Kirovohrad State Pedagogical University named after V.Vynnychenko, Ukraine, Kirovohrad

The article deals with the contrastive analysis of phraseological units with the component "heart" in the Ukrainian and English languages. It is found out that they play a primary role in shaping the idiomatic meaning as a motivating component of semantics of the analyzed idioms. It determines the degree of correlation of phraseological units. The factors involved in the development of the analyzed phraseological units are emphasized. The revealed qualitative differences in the perception of the English and Ukrainian languages are determined by the peculiarities of national outlook and reflect some national specific associations and beliefs.

Key words: phraseological unit, contrastive analysis, semantics, lexical meaning, functional aspect, comparative study, linguacultural aspect.

Вступ. Одним із пріоритетних напрямків сучасних фразеологічних досліджень є вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО), семантично зорієнтованих на пізнання фразеологічної картини світу [5, с. 189]. Увага зокрема зосереджується на семантичних особливостях фразеологізмів, зокрема специфіці їхньої мотивації. Так, фразеологічний фонд будь-якої мови є складною системою, що відображає національно-культурну специфіку мовної свідомості носіїв.

Теоретично ця система складається з різних мікросистем з особливими семантико-функціональними характеристиками.

Матеріалом нашого дослідження послужили вибірки лексем, словосполучень і фразеологізмів, що номінують концепт *серце*, конструкцій з цими мовними одиницями з двомовних, тлумачних, асоціативних, енциклопедичних, фразеологізмів словників української і англійської мов.

У сучасній лінгвістичній літературі існує безліч визначень концепту, і усі вони мають право на життя як підкреслюючі різні аспекти цього багатогранного феномену. Згідно з різними дефініціями, концепт – це «знання людини про дійсність в її елементах і перспективах» [5: с.120]; концепт – це те, що «реконструюється через своє мовне вираження і позамовні знання» [6: с.97]; концепт – «відомості про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти» [4: с.241]; концепт – це будь-яка дискретна одиниця колективної свідомості [3, ел. рес.] тощо. Зіставлення дефініцій концепту, запропонованих сучасними ученими, дозволило виділити наступні типові ознаки концепту: а) ментальна суть; б) наявність засобів вербалізації; в) ціннісна характеристика; г) динамічний характер; д) зумовленість національною культурою; е) приналежність індивідуальній свідомості; ж) можливість використання в якості інструменту наукового дослідження.

Ми використовуємо комплексне розуміння концепту як багатовимірного динамічного ментального комплексу, що має вербальну маніфестацію в мові, формується на базі особистого, чуттєвого і раціонального досвіду, і об'єктивного і суб'єктивного світу, що включає ознаки. Необхідно підкреслити, що окрім смислового змісту, концепт включає оцінку і відношення людини до того або іншого відбиваного об'єкту.

Сприйняття світу значною мірою зумовлене, з одного боку, приналежністю індивіда до певної культури і, з іншого боку, його особливими характеристиками : освітою, професією, віком, статтю. По-різному бачать процеси природи біолог і селянин, поет і метеоролог; наприклад, там, де для поета «мороз і сонце, день чудесний», для метеоролога - «великий антициклон з низькою температурою і відсутністю хмарності».

Національна картина світу має на увазі наявність етнічного компонента, який представлений сукупністю традицій, звичаїв, вірувань, забобонів. Комплекс мовних засобів, в яких відбиті особливості етнічного сприйняття світу, називається мовною картиною світу. Наявність або відсутність концепту ніяк не пов'язана з наявністю в мові одиниць, що номінують його, оскільки концепти виникають як результат віддзеркалення дійсності свідомістю і тому залежать від дійсності, а не від мови [2: с.39]. У системі мови номінується все те, що являється або стає в товаристві предметом обговорення, а зовсім не все те, що стає предметом мислення. Таким чином, наявність концепту як одиниці мислення не припускає в обов'язковому порядку наявність в мові лексеми, що означає цей концепт.

Однією з таких мікросистем є група ФО з компонентом *серце*. Актуальність цієї студії зумовлена особливим інтересом сучасних дослідників до проблеми віддзеркалення концептів внутрішнього світу, до яких відноситься *серце*, в мові (М.В. Пименов, М.П. Одинцов, Е.Б. Яковенко, О.Н. Кондратьєв, Е.В. Коськин). Концепт *серце* відноситься до ключових концептів порівнюваних мовних картин світу українців і англійців. Інтерес лінгвістів до цього концепту, що символізує центр біологічного, духовного, емоційного, ментального, соціального життя людини, виступає як природний прояв сучасної антропоцентричної парадигми лінгвістичного знання.

Як показує фактичний матеріал, в українській та англійській мовних картинах світу *серце*, в першу чергу, з'являється як центр людського організму, джерело життєвих сил, основною функцією якого є сприйняття емоційних переживань. У досліджуваних мовах *серце* - номінований концепт, представлений лексемою *серце* в українській і *heart* в англійській мові. В результаті нашого дослідження встановлено, що цей концепт є багаторівневим утворенням і включає базовий і периферійний компоненти.

Здійснений аналіз значень аналізованих лексем і зіставлення ядерних ознак концепту *серце* показали, що базовий шар представлений у свідомості носіїв української та англійської мов загальними концептуальними ознаками: "центральний орган кровообігу", "символ осереддя почуттів і емоцій", "центр, внутрішня частина", "об'єкти, зображення, що мають форму серця", "звернення до коханої людини", "ліва сторона грудей", що може бути пояснено спільністю християнських вірувань, що вплинули на формування уявлення про *серце* в обох культурах. Спільність уявлень про концепт *серце* виправдана і семантичним розвитком слів *серце/heart*, що мають загальні індоєвропейські корені. Такі висновки підтверджуються матеріалами не лише етимологічних, але і двомовних словників.

У результаті початкового етапу дослідження виявлено, що національно-специфічними особливостями в уявленнях носіїв англійської мови про змістовний мінімум концепту *серця* являється його необхідний зв'язок з такими концептами як *мужність* і *рішучість* і можливий зв'язок з концептами *пам'ять* і *розум*, що пов'язане із сприйняттям *серця* як вмістищем цих характеристик і духовних сутностей людини. У мовній свідомості українців виділяється явний зв'язок концепту *серце* (як місця осереддя почуттів, емоцій) з концептом *душа*. У англійській мовній картині світу подібний зв'язок не

виявлений. У цілому, збіг основних словникових дефініцій дозволив зробити висновок про близькість уявлень про концепт *серце* в українській та англійській лінгвокультурах, зокрема, це різноманітні тлумачення, коннотації, асоціації, пов'язані у свідомості носіїв порівнюваних мов з досліджуваним концептом, і що відбивають його периферійні ознаки. Це пов'язане з певними "універсальними елементами людського досвіду", які по-різному концептуалізуються в різних мовах [3, с. 231-290].

Серце як концепт внутрішнього світу, невіддатливий прямому спостереженню, відноситься до групи абстрактних концептів, опис яких у мовній картині світу відбувається через їх порівняння за аналогією із спостережуваними об'єктами матеріального світу. Аналіз асоціативно-образного змісту стійких поєднань з компонентом *серце* дозволив встановити сегменти концептуальних ознак: життєдіяльність живого організму (людини, тварини, рослини); нежива природа; артефакти; категорії просторово-часового континууму.

Результати дослідження вказують на те, що в сегментній структурі концепту *серце* розподіл ознак відбувається нерівномірно. Так, в мовах, що зіставляються, найбільш представницьким в кількісному плані і самим розгалуженим по структурі виявляється перший сегмент - **біоморфні ознаки**. Так, у свідомості носіїв української й англійської мов *серце* через когнітивну метафору ототожнюється з живим створінням має ряд спільних для всіх живих істот ознак: "життя – смерть" (англ. *Heart alive! /to have a dead heart*). Як "жива істота" *серце* наділяється віковими ознаками й може характеризуватися як "дитяче" чи "молоде", наприклад: англ. *a childlike heart* – 'щирість' і *young at heart* – 'життєрадісний').

Тіло будь-якої живої істоти має набір певних внутрішніх і зовнішніх органів. Серце як орган тіла виконує з точки зору анатомії

різноманітні *функції*, не властиві цьому органу в рамках наукової картини світу. Загальним для досліджуваних ФО є уявлення про головну у відношенні до людини ролі серця, а також сприйняття *серця* як ментального органу, органу волевиявлення, органу сприйняття емоційних переживань, органу спілкування з Богом.

Серед біоморфних ознак залежно від їх відношення до конкретного живого організму виділяються *антропоморфні, зооморфні, флороморфні* ознаки. Наприклад, англ. *one's heart exults* – букв. 'серце радіє'; англ. *What the heart thinks, the tongue speaks* (серце **думає** наче *якби це була* людина) – відпов. укр. 'Що на умі, те і на язиці'. У розглядуваних прикладах у структурі фразеологічного образу спостерігається взаємодія метафори і метонімії. Лексема *серце*, виступаючи як суб'єкт дії, персоніфікується в метонімічному вживанні (серце як частина замість цілого – людина).

З-поміж антропоморфних ознак розрізняють *соціальні, які в свою чергу* включають релігійні або етнічні. Так, *релігійні ознаки* у ФО виявляють у мовних картинах світу "божественне", "священне", "християнське" (наприклад, англ. *A selfish heart desires love for itself; a **Christian** heart delights to love without return*). Національна історія розвитку релігійних уявлень англійського народу представлена в образному вислові: *My heart is Catholic, but my stomach is Lutheran*.

Зооморфні ознаки концепту *сердце* яскраво відображають національно-специфічні особливості найпростіших уявлень англійців, пов'язаних з приписуванням тим чи іншим тваринам і птахам певних характеристик людини. В англійській мовній картині світу кролик, голуб, курча сприймаються як боягузливі живі створіння, тому людина, яка має подібне до їхнього серце, нерішуча, боязлива (*to be rabbit-hearted/ pigeon-hearted/ chicken-hearted*). В українській мові – заєць (*заяче серце, заяча душа*).

Флороморфні ознаки концепту *сердце* репрезентовані у ФО через когнітивну метафору «серце-яблуко», цілісність якого можуть порушити біль і печаль: *Hearts, like apples, are hard and sour, Till crushed by Pain's resistless power.*

Другий концептуальний сегмент - **ознаки неживої природи** - включає такі характеристики концепта *серця*, як ознаки матеріалу або *речовини*, з якої "зроблене" *сердце*, властивості *серця* (*a heart of flint/iron/stone, a velvet heart, tow hearts, to be steel-hearted*), а також *to have a cold/ hard heart* – 'бути жорстоким'; *a heavy heart* – 'тяжкість на серці' чи *to have a warm/ soft heart; a light heart.*

Аналіз матеріалу дозволив виділити в досліджуваного концепта третій сегмент - **предметна ознака** - ознака *артефактів* і *майна*. В англійській мовній свідомості *сердце* уподібнюється дзеркалу (*to break one's*), й ознака "музичного інструменту": англ. *A heart without love is a violin without strings.*

Останній, четвертий когнітивний сегмент пов'язаний із виділенням в концепті *серце* **просторових ознак**. Ознаки *локалізації* *серця* в тілі представлені в англійській мові - "середина тіла", "грудна клітина": англ. *one's heart leaped into one's throat; one's heart sank into one's shoes.*

Просторові когнітивні метафори також дозволяють описувати концепт *серце* через ознаки *вмістилища* і *дому*. Для носіїв зіставляваних мов ця ознака є загальною. Досить часто ця ознака репрезентується через метафори "наповнення" *серця* (*one's heart fills with joy*) і його "відкривання" (англ. *to open one's heart to smb* – відповідно укр. 'зливати душу кому-небудь'). Також виділяються три основних характеристики концепту *серце*, що ототожнюється з домом: а) дім як обмежений від світу простір, прихисток (англ. *You can look in the eyes, but not in the heart*); б) дім як простір, наповнений

добрим, любов'ю, ніжними почуттями (англ. *To come/go home to smb's heart*); в) дім як будівля, помешкання, що характеризується наявністю різних його частин (англ. *Eye is the window of the heart*).

Автором дослідження схожість просторових характеристик і ознак властивостей речовини пояснюється їх зв'язком з прадавніми уявленнями людини, що формувалися в українського й англійського народів на основі розвитку давніх вірувань. Збіг ментальних ознак концепту *серце* в порівнюваних мовних картинах світу зумовлений спільністю ментальних процесів і законів мислення для усіх людей. Однаковими для усіх людей з'являються і закономірності функціонування біологічного організму, що пояснює найбільший збіг власне біоморфних ознак, що приписуються *серцю* як живій істоті.

Зміст в цих концептуальних шарах великого числа національно-специфічних характеристик описуваного концепту пояснюється їх зв'язком з такими сферами людської діяльності як життя в товаристві, міжособистісне спілкування, трудова і предметна діяльність, які припускають необхідну залежність від традицій, що історично склалися, і звичаїв кожного народу окремо, від певних культурних установок тощо.

На завершальному етапі справжнього дослідження стало можливим виділити ряд національно-специфічних уявлень носіїв української та англійської мов про концепт *серце*:

– у англійській мовній картині світу *серце*, передусім, утілює джерело сили, мужності і рішучості, а для носіїв української мови воно, в першу чергу, розглядається як місце зосередження щирості людини;

– відмітною властивістю англійської мовної свідомості виступає сприйняття *серця* як органу совісті, доброчесності і милосердя. У свою чергу, в українській мовній картині світу особливим з'являється

відношення до *серця* як органу тіла, що відповідає за почуття сорому і за ввічливу і тактовну поведінку людини;

– специфічним для англійської мовної картини світу видається необхідний зв'язок концепту *надія* з *серцем* як місцем її знаходження. У представленнях носіїв української мови необхідним виявляється зв'язок *серця* із стражданням, що виступає його обов'язковою характеристикою;

– у англійській мовній картині світу відбито уявлення про *серце* як про замкнутий об'єкт внутрішнього світу, тоді як українській мовній свідомості *серце*, що характеризується ознаками "мови", "доступності/проникності", наявністю "воріт" і "дверей", репрезентується як орієнтоване на зовнішній світ;

– у обох лингвокультурах, що зіставляються, виділяється взаємозв'язок концепту *серце* з концептом *гроші*, проте їх взаємодія оцінюється носіями порівнюваних мов по-різному. З точки зору прагматично орієнтованих англійців, матеріальний достаток сприятливо впливає на наповненість *серця* позитивними емоціями і характеристиками, тоді як в українській лингвокультурі відзначається негативна дія багатства і титулів на *серце*;

– для англійської мовної свідомості важливими бачаться релятивні і відносні ознаки концепту *серця*. У німецькій мові стійких поєднань, що акцентують увагу на факті приналежності *серця* людині конкретного виду діяльності або певній тварині, виявлено не було.

Висновки. У результаті дослідження відзначаємо схожість уявлень про досліджуваний фрагмент мовної картини світу в носіїв порівнюваних мов, що проявляється в переважаючому числі ідентичних когнітивних моделей, пов'язаних в мовній свідомості українців і англійців з концептом *серце* і що репрезентуються в досліджуваних стійких поєднаннях. Виявлені якісні відмінності у

сприйнятті носіями англійської і української мов досліджуваного фрагмента мовної картини світу зумовлюються особливостями національного світогляду і відбиваються, по-перше, в наповнюваності кожного концептуального сегменту конкретними ознаками і їх кількісному співвідношенні, а, по-друге, в деяких національно-специфічних асоціаціях і уявленнях, відбитих в конкретних ФО. У цілому, складність і розчленована структури досліджуваного концепту свідчить про його досить високу значущість у свідомості носіїв мов, що зіставляються, і можливості зарахувати до групи ключових концептів порівнюваних культур.

У процесах концептуалізації закріплюються передусім найбільш суттєві (базові) ознаки об'єкту (дії, якості і так далі), що відображається, схожі для різних культур, водночас як моделі вербальної маніфестації концептів в цих моделях можуть розрізнятися залежно від взаємодії комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників, що спрямовують «точку зору», оцінку і емоційні переживання, характерні для носіїв відповідної мови і культури [1: с.40].

Перспективу інших досліджень вбачаємо у розгляді особливостей функціонування концепту «серце» в індивідуальній свідомості англійських людей. Поглиблений порівняльний аналіз асоціацій індивідів, що належать до різних лінгвокультур, є надзвичайно актуальним для розкриття національно-культурної специфіки значень слів-стимулів, що означають стани погоди.

Література:

1. *Алефіренко М. Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 35-41.*

2. Ващенко В. С. Фразеологізація компаративних зворотів / В. С. Ващенко // *Мовознавство*. – 1975 – № 4. – С. 34-40.
3. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение: Электронный ресурс. - Режим доступа: <http://kubstu.ru/lingvoconcept/inde/htm>.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 282 с. (48, 152, 153)
5. Павленіс Р. І. Проблема смысла современной логико-философский анализ языка / Р. И. Павленіс. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
6. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.

References:

1. Alefirenko M. F. Lingvokreativni protsesi formuvannya frazeologichnoi semantiki / M. F. Alefirenko // *Movoznavstvo*. – 1988. – № 5. – С. 35-41.
2. Vashchenko V. S. Frazeologizatsiya komparativnikh zvorotiv / V. S. Vashchenko // *Movoznavstvo*. – 1975 – № 4. – С. 34-40.
3. Vorkachev S. G. Kulturnyy kontsept i znachenie: Yelektronniy resurs. - *Rezhim dostupu: <http://kubstu.ru/lingvoconcept/inde/htm>*.
4. Golubovska I. O. Yetnichni osoblivosti movnikh kartin svitu / I. O. Golubovska. – К.: Logos, 2004. – 282 s. (48, 152, 153)
5. Pavilenis R. I. Problema smysla sovremennyy logiko-filosofskiy analiz yazyka / R. I. Pavilenis. – М.: Mysl, 1983. – 286 s.
6. Polyuzhin M. M. Funktsionalniy i kognitivniy aspekti angliyskogo slovotvorenniya / M. M. Polyuzhin. – Uzhgorod: Zakarpattya, 1999. – 240 s.